

УДК 378.011.3-051-047.64(477)

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2020-96-3-103-111>

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

В. М. Вакуленко

ORCID 0000-0002-2687-3788

Автор статті здійснює історіографічний аналіз проблеми розвитку вищої освіти в Україні, обґрунтовує основні етапи її розвитку на основі історичних особливостей країни та виявляє тенденції і зміст кожного з них.

На думку автора в історії розвитку вищої освіти України умовно на основі історичних подій можна виділити декілька етапів. Перший (1576–1805 рр.) – зародження вищої освіти, поява перших навчальних центрів; II етап (1805–1850) організаційний – виникнення університетів на українській території, що перебувала у складі Російської та Австро-Угорської імперій, удосконалення змісту освіти; III етап (1850–1917) – спеціалізація вищих навчальних закладів з урахуванням сучасних перетворень в промисловості; IV етап (1917–1991) – радянський період розвитку вищої освіти: зростання кількості вищих навчальних закладів і чисельності студентів, введення заочної форми навчання, покращення навчально-методичного забезпечення та якості навчання студентів; V етап (1991 до сьогодні) – утвердження незалежності України: реформування, децентралізація й демократизація вищої освіти, розширення прав вищих закладів освіти, надання академічної свободи у виборі форм і методів навчання, підвищення ролі самостійної роботи студентів, інтеграція у загальноєвропейську систему освіти.

Ключові слова: вища освіта, тенденції, проблеми, розвиток, історичні реалії.

Постановка проблеми. Особливостями сучасного розвитку українського суспільства є зосередження на системних соціально-економічних перетвореннях, де освіта стала однією із найважливіших сфер соціальних і науково-технологічних трансформацій. Отже, у світовому співтоваристві займе гідне місце та країна, яка забезпечить адекватний вимогам часу розвиток освіти і науки.

У зв'язку з цим нагальною потребою виступає потреба в реформуванні системи вищої освіти, забезпечення якості сучасної освіти

на засадах фундаментальності та відповідності потребам особистості, суспільства і держави. Виявлення, систематизація та теоретичне обґрунтування попередніх етапів розвитку вищої освіти, виявлення позитивних і негативних сторін дозволить сучасній українській освіті стати конкурентоспроможною і досягти Європейського рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз праць українських авторів вказує на активізацію дослідницьких зусиль з проблеми розвитку вищої освіти в Україні. Маємо відзначити, що:

– філософське осмислення розвитку сучасної освіти досліджували В. Андрущенко, І. Бех, Л. Губерський, В. Кремень, В. Лутай, В. Огнев'юк та ін.;

– в контексті європейських інтеграційних процесів присвячені дослідження В. Вікторова, О. Дубасенюк, М. Степко, Л. Овсянкіної, А. Шаповалова та ін.;

– науково-теоретичні основи розвитку вищої освіти висвітлено в працях В. Андрущенка, Г. Артемчука, О. Барановського, З. Баумана, І. Беха, І. Вакарчука, Л. Вашенко, В. Войтенка, В. Гейця, М. Згуровського, В. Кременя, В. Лугового, С. Ніколаєнка, М. Полякова, В. Савчука, М. Степка, В. Яблонського та інших. Вивчаючи проблему розвитку вищої освіти, її реформування, вони звертали увагу на сучасні методологічні підходи, новітні педагогічні технології, нормативні основи її реформування. Однак, незважаючи на чималу кількість публікацій, багато проблем залишаються ще невирішеними, зокрема етапів розвитку вищої освіти з моменту її виникнення до сьогодення.

Мета дослідження – систематизувати теоретичні і практичні надбання з проблематики та охарактеризувати основні етапи розвитку вищої освіти в Україні з моменту її виникнення і дотеперішнього часу.

Виклад основного матеріалу. На відміну від Західної Європи, освітня система Київської Русі зародилася у результаті взаємодії двох культур – язичної культури східних слов'ян та християнської культури (Высшее образование в России: очерки истории до 1917 года, 1995, с. 17). Вона не мала державного підпорядкування чіткої структури та систематичності, а викладання здійснювали церковнослужителі або особи з країн Західної Європи та Візантії.

Перший етап (1576–1805 рр.) – *зародження вищої освіти* почався у 1576 році з відкриття у м. Острозі меценатом Костянтином Острозьким навчального закладу Греко-слов'янської Академії, яка проіснувала до 1624 року.

На засадах духовно-моральних цінностей християнства, а також досвіді освітянської діяльності братств Львова та Києва створена у 1632

році Києво-Могилянська колегія, яка у 1701 році одержала права академії і стала одним із впливових центрів культури, освіти, науки не тільки в Україні, але і в Європі. Здійснювалося чітке керівництво, а також організація навчального процесу

За прикладом і досвідом роботи Києво-Могилянської колегії на початку XIII сторіччя були засновані колегіуми в Чернігові (1700 р.), Харкові (1721 р.), Переяславі (1738 р.).

На заході України у розвитку вищої освіти значну роль відіграв Львівський університет, створений у січні 1661 р. При університеті з 1787 по 1808 р. функціонував Руський інститут, де навчальні предмети богослов'я та філософії викладалися українською мовою для підготовки священників, які не володіли латиною (Кривчик, 2008, с. 10–11).

Другий етап (1805–1850), організаційний – розвиток вищої освіти в Україні – виникнення університетів на українській території, що перебувала у складі двох імперій – Російської та Австро-Угорської, що позначилося на організації та діяльності вищих навчальних закладів. Ці університети були суто світськими вищими навчальними закладами й забезпечували фахову освіту. Першими університетами були Харківський (1805 р.), Київський (1834 р.), Одеський (1865 р.).

Відкриття на початку XX століття на заході України Львівського університету, Львівського політехнічного інституту (1844), Ветеринарної академії в Дублянках (1855 р.), Чернівецького університету (1875) мали великий вплив на розвиток вищої освіти, на жаль, навчалися в них не українці, а поляки, румуни, австрійці тощо (Кривчик, 2008, с. 11).

Навчальний процес здійснювався на зразок західноєвропейських університетів, вони готували чиновників, юристів, працівників освіти (Ефименко, 1978, с. 10–12), але не було богословських факультетів.

У першій третині XIX ст. відбувався ретельний відбір елементів європейської системи університетської освіти, що відповідав умовам і специфіці російської дійсності: суперництво демократичних засад, проявів адміністрування, авторитаризму.

Відкритий у 1804 р. Харківський університет мав чотири факультети, 8 наукових товариств, астрономічну обсерваторію, бібліотеку. Система освіти складалася з чотирьох ступенів: приходська школа, повітове училище, гімназія, університет (Мантров, 2007).

Отримавши право на автономію, відкрито власну типографію, стало можливим видавати підручники, мати наукові об'єднання і студентські товариства, проводити вибори ректора та інших посад.

Третій етап (1850–1917) – створення *спеціалізованих* вищих навчальних закладів. З 1850 по 1880 відкриваються Київський

політехнічний, Ніжинський історико-філологічний, Глухівський учительський та інші. Це пов'язано з процесом промислового перевороту у 80–90 рр. XIX ст. У металургійній, вугільній, залізорудній, машинобудівній, цукровій галузях утворилися великі капіталістичні підприємства, але розвиток економіки гальмувався через недостатню кількість кадрів. Це і сприяло організації спеціальних навчальних закладів.

У великих містах України, таких як Катеринослав, Київ, Одеса, Харків, які входили до складу Російської імперії на початок 1917 працювало 29 вищих навчальних закладів (Степанович, 1991), вони стали частиною системи вищої освіти в Україні.

Модернізація в університетській освіті в другій половині XIX ст. проходила завдяки владі і пов'язана була з тими новаціями, що відбувалися в університетах західної Європи: лібералізація, гуманізація, поширення форм навчання, створення природничих, державних, духовних та економічно-наукових факультетів.

Четвертий етап (1917–1991) – становлення вищої освіти у радянський період – почався після Жовтневої революції 1917 р. Революція вплинула на національно-політичне життя в Україні. Знищення та еміграція наукових кадрів вищої школи призвели до зниження якості системи вищої освіти, але вже з 1927 р. показники якості значно зросли (Елютина, 1967).

Радянська влада ліквідувала та значно обмежила академічні свободи у вищих навчальних закладах: введена система жорстокого централізованого воєнно-комуністичного стилю управління, планування, партійна ідеологія, відсутність коштів. Були ліквідовані університети у Києві, Харкові, Катеринославі та Сімферополі, на їх базі організовані різні експериментальні курси, інститути та інші форми вищої освіти, які існували до 1933 року (Історія вищої освіти в Україні).

Кроком до підсилення і розвитку вищої освіти стало створення Всесоюзного комітету зі справ вищої школи (1935), який опікувався всіма вищими навчальними закладами, незалежно від відомчого підпорядкування, за винятком воєнних і місцевих. Кількість вищих навчальних закладів до 1938 року зросла до 129, і якщо раніше вони були тільки у великих містах, то зараз і у 28 різних містах республіки (Кривчик, 2008).

Наслідки Другої світової війни на декілька років зупинили розвиток вищої освіти в Україні, але країна достатньо швидко їх пододала. Почався наступний етап розвитку вищої освіти в Україні. Для ліквідації дефіциту кадрів з вищою освітою у 1946 році для працюючої молоді була прийнята постанова про розвиток заочної освіти, тому у 76 вузах республіки почали

діяти заочні відділення, а також було створено розгалужену систему підвищення кваліфікації.

Пік розвитку вищої школи прийшовся на 50–60 роки ХХ ст., коли країна посідала одне з перших місць за кількістю студентів на 10 тис. мешканців і за якістю підготовки фахівців в галузі математики, природничих наук і техніки (Ефименко, 1978).

Більшість вузів були наближені до виробництва, структура підготовки фахівців різних спеціальностей була дещо деформованою. Централізоване планування здійснювалося здебільшого технократами, до 40% студентів здобували технічну освіту. У той же час відкривалися нові навчальні заклади (Історія вищої освіти в Україні).

В другій половині 80-х років ХХ ст. на території України було розташовано 148 вищих навчальних закладів, де навчалось близько 900 тис. студентів. Населення України все більш цінувало вищу освіту і ця тенденція продовжувалася, про що говорять такі цифри: з 1979 року до 1989 року кількість осіб з вищою освітою зросла з 2,766 млн осіб до 4,194 млн. осіб (Україна у 1945–1991 рр.).

Система вищої освіти Радянського періоду має низку недоліків, а саме: керівництво було обмежено командно-адміністративною системою; запровадження інноваційних технологій в освіті було обмеженим; дисбаланс у підготовці фахівців народногосподарського комплексу.

П'ятий етап (1991 до сьогодні) – почався з утвердженням незалежності України у 1991 р. – змінилась концепція освіти. Законодавчою базою її трансформації став Закон «Про вищу освіту» (червень 1991 р.), що задекларував гуманізацію і демократизацію вищої школи, уможливив появу нових навчальних закладів різного типу і форм власності, перехід державних закладів вищої освіти на частково платну систему навчання, запровадив систему освітніх та освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти. Відроджуються і впроваджуються кращі надбання та досвід систем Радянської вищої освіти та країн Європи.

Прийнято низку документів, спрямованих на подальший розвиток системи вищої освіти, але слід зазначити, що в перші роки незалежності спостерігалися певні суперечності між галузевими міністерствами і Міністерством освіти і науки України: різні навчальні програми, неоднакові терміни навчання та інші.

Приєднання України у 2005 році до Болонського процесу призвело до інтеграції української системи вищої освіти у загальноєвропейську, але на даний момент є умовною і не відповідає своїй суті. Можна констатувати, що досі не завершено перехід на двоциклічне навчання; залишилася триступенева система – бакалавр, спеціаліст і магістр, а дипломованого

бакалавра не сприймають в Україні як фахівця з вищою освітою; також не створено сприятливого клімату мобільності студентів для навчання та працевлаштування за межами країни на нормальну посаду за кордоном; автономія вищих закладів освіти на недостатньому рівні; приблизно 60% навчальної програми дається на самостійне вивчення студентом, що впливає на якість знань студентів, зниження конкурентоспроможності вітчизняної освіти (Сандугей, 2014, с. 55–58) .

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, на підставі теоретичного аналізу історичних подій та соціально-економічних перетворень в Україні, змін в освітній політиці держави, з урахуванням загальної періодизації розвитку вищої освіти в Україні обґрунтовано п'ять етапів розвитку вищої освіти: I етап (1576–1805 рр.) - зародження вищої освіти, поява перших навчальних центрів; II етап (1805–1850), організаційний – виникнення університетів на українській території, що перебувала у складі Російської та Австро-Угорської імперій, удосконалення змісту освіти; III етап (1850–1917) – спеціалізація вищих навчальних закладів з урахуванням сучасних перетворень в промисловості; IV етап (1917–1991) – радянський період розвитку вищої освіти: зростання кількості вищих навчальних закладів і чисельності студентів, введення заочної форми навчання, покращення навчально-методичного забезпечення та якості навчання студентів; V етап (1991 до сьогодні) – почався з утвердженням незалежності України: реформування, децентралізація й демократизація вищої освіти, розширення прав вищих закладів освіти, надання академічної свободи у виборі форм і методів навчання, підвищення ролі самостійної роботи студентів, інтеграція у загальноєвропейську систему. Знання основних етапів розвитку вищої освіти дозволить реформувати її таким чином, щоб вона була конкурентоспроможною в країнах ЄС і на світовому ринку робочої сили з позиції глобалізаційної перспективи.

Література

1. Высшее образование в России: очерки истории до 1917 года / под. ред. В. Г. Кинелова. Москва : Статус, 1995. 470 с.
2. Высшая школа в СССР за 50 лет / под ред. В. П. Елютина. Москва: Наука, 1967. 370 с.
3. Ефименко Г. Г. Высшая школа УССР. Успехи, проблемы развития. Киев : Наукова думка, 1978. 250 с.
4. Історія вищої освіти в Україні. URL: <http://ua-referat.com/> (дата звернення: 30.05.2020).
5. Україна у 1945–1991 рр. URL: http://supermif.com/Ukraine_novitnja/26_istoria_ukraini.html (дата звернення: 01.06.2020).

6. Кривчик Г. Г. Вища школа і Болонський процес: конспект лекцій. Дніпропетровськ : ПДАБА, ДРІДУ, 2008. 34 с.
7. Мантров Ю. Н. Государственная политика России по управлению и развитию университетов в первой трети XIX в.: дис... канд. истор. наук : 07.00.02. Москва, 2007. 160 с.
8. Сандугей В. В. Освіта як фактор конкурентоспроможності вітчизняної робочої сили з позиції глобалізаційної перспективи. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 18. Економіка і право : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 25. С. 55–63.
9. Степанович Е. П. Высшая специальная школа на Украине (конец XIX – нач. XX в.). Киев : Наукова думка, 1991. 98 с.

References

1. Kinelov, V. G. (Ed.) (1995). *Vysshee obrazovanie v Rossii: ocherki istorii do 1917 goda [Higher education in Russia: essays on history until 1917]*, 470. Moscow: Status (rus).
2. Elyutin, V. P. (1967). *Vyshshaya shkola v SSSR za 50 let [Higher school in the USSR for 50 years]*, 370. Moscow: Nauka (rus).
3. Efimenko, G. G. (1978). *Vyshshaya shkola USSR. Uspekhi, problemy razvitiya [Higher School of the USSR]*, 250. Kyiv: Naukova dumka (rus).
4. *Istoriia vyshchoi osvity v Ukraini [History of higher education in Ukraine]*. Retrieved from <http://ua-referat.com/> (date of appeal: 30.05.2020) (ukr).
5. *Ukraina u 1945–1991 rr. [Ukraine in 1945–1991]*. Retrieved from http://supermif.com/Ukraina_novitnja/26_istoria_ukraini.html (date of appeal: 01.06.2020) (ukr).
6. Kryvchik, H. H. (2008). *Vyshcha shkola i Bolonskyi protses: konspekt lektsii [Higher School and the Bologna Process: lecture notes]*, 34. Dnipropetrovsk: PDABA, DRIDU (ukr).
7. Mantrov, Yu. N. (2007). *Gosudarstvennaya politika Rossii po upravleniyu i razvitiyu universitetov v pervoy treti XIX veke [State policy of Russia on the management and development of universities in the first third of the 19th century]*. (Thesis of Candidate of Historical Sciences: 07.00.02), 160. Moscow (rus).
8. Sanduhej, V. V. (2014). *Osvita yak faktor konkurentospromozhnosti vitchyznianoj robochoj syly z pozytsii hlobalizatsiinoj perspektyvy [Education as a factor of competitiveness of the domestic labor force from the standpoint of globalization perspective]*. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*. Seriiia 18. Ekonomika i pravo: zb. nauk. prats, 25, 55–63. Kyiv: Publishing House of M. P. Drahomanov National Pedagogical University (ukr).
9. Stepanovich, E. P. (1991). *Vyshshaya spetsial'naya shkola na Ukraine (konets XIX – nach. XX v.) [Higher Special School in Ukraine (late 19th - early 20th century)]*, 98. Kiev: Naukova dumka. 98 (rus).

РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

В. Н. Вакуленко

Автор статьи осуществляет историографический анализ проблемы развития высшего образования в Украине, обосновывает основные этапы ее развития на основе исторических особенностей страны и выявляет тенденции и содержание каждого из них.

По мнению автора в истории развития высшего образования Украины условно на основе исторических событий можно выделить несколько этапов. I этап (1576–1805) – зарождение высшего образования, появление первых учебных центров; II этап (1805–1850), организационный – возникновение университетов на украинской территории, находившейся в составе Российской и Австро-Венгерской империй, совершенствование содержания образования; III этап (1850–1917) – специализация высших учебных заведений с учетом современных преобразований в промышленности; IV этап (1917–1991) – советский период развития высшего образования: рост количества высших учебных заведений и численности студентов, введение заочной формы обучения, улучшение учебно-методического обеспечения и качества обучения студентов; V этап (1991 до современности) – утверждение независимости Украины: реформирование, децентрализация и демократизация высшего образования, расширение прав высших учебных заведений, предоставление академической свободы в выборе форм и методов обучения, повышение роли самостоятельной работы студентов, интеграция в общеевропейскую систему образования.

***Ключевые слова:** высшее образование, тенденции, проблемы, развитие, исторические реалии.*

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF HIGHER EDUCATION DEVELOPMENT IN UKRAINE

V. M. Vakulenko

The author of the article carries out a historiographic analysis of the problem of the higher education development in Ukraine, substantiates the main stages of its development based on the historical characteristics of the country, and identifies the trends and content of each of them.

According to the author, in the history of higher education development in Ukraine, one can single out several stages conditionally based on historical events. The first stage (1576–1805) was the emergence of higher education, and the emergence of the first training centres; the second stage (1805–1850) – organizational – the emergence of universities on Ukrainian territory, which was part of the Russian and Austro-Hungarian empires, the improvement of education content; the third stage (1850–1917) – specialization of higher education institutions, taking into account modern transformations in industry; the fourth stage (1917–1991) – the Soviet period of the

higher education development: the increase in the number of higher education institutions and the number of students, the introduction of distance learning, the improvement of educational and methodological support and the quality of students' education; the fifth stage (1991 to the present) – the approval of Ukraine's independence: reforming, decentralizing and democratizing higher education, empowering higher education institutions, granting academic freedom to choose forms and methods of study, increasing the role of students' independent work, and integrating into the pan-European education system.

Key words: *Higher education, trends, problems, development, historical realities.*

Вакулєнко Валєнтина Миколайвна – доктор педагогічних наук, професор кафедри адміністрування та управління Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Краматорськ, Україна). E-mail: vnvakulyen@gmail.com

Вакулєнко Валєнтина Николаевна – доктор педагогических наук, профессор кафедры администрирования и управления Донецкого областного института последипломного педагогического образования (г. Краматорск, Украина). E-mail: vnvakulyen@gmail.com

Vakulenko Valentyna Mykolaivna – Doctor of Education, Professor of the Management and Administration Department of the Donetsk Regional In-Service Teacher Training Institute (Kramatorsk, Ukraine). E-mail: vnvakulyen@gmail.com